

УДК 342.41

Зіверт Марія Ігорівна –

студентка 4 курсу

міжнародно-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Mariia I. Zivert –

4<sup>th</sup> year student of

International Law Faculty,

Yaroslav Mudryi National Law University

(77 Pushkinska Street, Kharkiv, 61024, Ukraine)

## **Значення висновків amicus curia у конституційному судочинстві: компаративний аспект**

*У статті розглянуто застосування інституту висновків amicus curia з точки зору їхнього впливу на формування всебічності та неупередженості рішень у сфері національного конституційного контролю. Роль висновків «друзів суду» розкривається у компаративному аспекті, беручи до уваги досвід різних моделей. Так, проаналізовано американську (дифузну) модель конституційного контролю, квазі-конституційну модель контролю на прикладі Європейського Союзу та міжнародний досвід використання думок «друзів суду» через призму актів Венеціанської комісії.*

**Ключові слова:** Венеціанська комісія, дифузна модель конституційного контролю, концентрована модель конституційного контролю, висновки «друзів суду», неупередженість судових рішень, всебічність судових рішень.

*В статье рассмотрено применение института выводов amicus curiae с точки зрения их влияния на формирование всесторонности и беспристрастности судебных решений в сфере национального конституционного контроля. Роль выводов «друзей суда» раскрывается в компаративном аспекте, беря во внимание опыт разных моделей. Так, проанализирована американская (диффузная) модель конституционного контроля, квази-конституционная модель контроля на примере Европейского Союза и международный опыт использования выводов «друзей суда» через призму актов Венецианской комиссии.*

**Ключевые слова:** Венецианская комиссия, диффузная модель конституционного контроля, концентрированная модель конституционного контроля, выводы «друзей суда», беспристрастность судебных решений, всесторонность судебных решений.

### **M.I. Zivert Significance of Conclusions of Amicus Curiae in Constitutional Judgement: Comparative Aspect**

*The article discusses the application of the institution of conclusions of amicus curiae from the point of view of their influence on the formation of the comprehensiveness and impartiality of judicial decisions in the field of national constitutional review. Various definitions of the conclusions of the “friends of the court” are presented, among which it is determined how these models work in the Supreme Court of America, the Court of Justice of the European Union, the European Court of Human Rights, as well as the definition of this term by the Venice Commission (Commission for Democracy through Law). The role of the conclusions of the “friends of the court” is revealed in a comparative aspect, taking into account the experience of different models. Thus, the American (diffuse) model of constitutional control, the quasi-constitutional model of control on the example of the European Union and the international experience of using the conclusions of the “friends of the court” through the prism of acts of the Venice Commission are analyzed. The possibility of applying the institution of findings of friends of the court in the framework of mediation between countries was examined using the example of such a function in the arsenal of funds of the Venice Commission. It also analyzes how exactly the friendly passages of the Venice Commission helped to improve the system of constitutionalism in Ukraine. The possibility*

*of applying the findings of friends of the court in the framework of proceedings on constitutional complaints in the national legal system is analyzed. It also examines the experience when the thought of friends of the court was formed not in relation to the case, but as a post-factum reaction to it, thus becoming the amicus curiae for other courts. This experience was conveyed through the example of the Baltic-Black Sea Association of Constitutional Courts. It condemned Russian aggression against Crimea, and which became the standard for other constitutional courts (that is, the conclusion of the judges of the union was the conclusion of amicus curiae in no particular case in their own court, but as a standard for any future cases).*

**Keywords:** Venice Commission, diffuse model of constitutional review, concentrated model of constitutional review, conclusions of the “friends of the court”, impartiality of judicial decisions, comprehensive judgments.

### **Постановка проблеми.**

Конституційний контроль, на відміну від класичної форми правосуддя, відрізняється широким застосуванням джерел права не тільки нормативного, але й доктринального характеру. Контроль та інтерпретація Конституції має передбачати всебічність та неупередженість, а саме тому Суд так часто застосовує у своїй діяльності висновки *amicus curiae*. Проте широка вживаність цього інструменту в Україні тільки встановлюється, а тому потребує нових компаративних аргументів на свою користь.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій** свідчить про те, що цей інструмент вивчали такі вчені, як Ч. Мойєр, П. Колінз, Дж. Валіндас та інші.

**Невирішеними раніше проблемами** в контексті висновків *amicus curiae* є їхня порівняна непопулярність у національній системі конституційного контролю, порівняно з їхнім застосуванням у рамках іноземного досвіду – що може впливати на всебічність та неупередженість результатів розгляду справ.

Тому **метою** цієї статті є пошук моделей популяризації та частішого застосування висновків «друзів суду», серед тих, які пасували би українській системі конституційного контролю, в тому числі могли би бути причетними до системи розгляду конституційних скарг.

**Виклад основного матеріалу.** *Amicus curiae* з латини дослівно перекладається британським словником як «друг суду»: це «особа, яка допомагає судові зі шляхом надання інформації щодо права або факту (маються на увазі процедурні моменти або питання матеріального права), і водночас не є учасником процесу. Зазвичай особам, які не є сторонами у справі, не дозволяють з'являтися в такій якості, проте в Сполучених Штатах Америки вони

можуть з'являтися в федеральних та місцевих органах влади без спеціального дозволу на те, а у Верховному Суді Америки вони можуть виступати за згодою сторін (учасників справи)» [1].

Американський словник англійської мови Меріам Вебстер (1828) уточнює цю інформацію: «другом суду може бути як професійна особа, так і професійна організація» [2].

Європейський Суд з прав людини у власному глосарії розкриває й правову природу діяльності друзів суду: на його думку, «друзі суду можуть надавати як правові рекомендації в певній справі, так і юридичні аргументи по ній» [3]. На мою думку, це значно розширює сферу компетенції друзів суду: вони дають не тільки ґрунтовну базу для вивчення її судом та прийняття на її основі певного виваженого, та, що важливіше, неупередженого рішення, але й починають грати на користь певної сторони.

Підхід друзів суду застосовується і у вітчизняній практиці конституційного судочинства. В нашій правничій системі значущість цього інструменту часто нівелюється через рекомендаційний характер, адже надто прагматична українська правова традиція недостатньо часто враховує

*soft law*, через його необов'язковість, як вартісне прискіпливої уваги.

В той же час Конституційний Суд ризикує бути відірваним від реальності, якщо не буде кореспондувати свою діяльність з розвитком конституційного права та еволюцією суспільних відносин. У цьому контексті Пол Гаудер у роботі «Верховенство права в реальному світі» зазначив: «оскільки зміст будь-якого акту є конвенційним і залежить від соціального значення, яке, у свою чергу, залежить від

соціальних факторів, то наша оцінка закону буде залежати від домінуючих соціальних умов, які мають місце, коли закон діє» [4, с.85]. Це ще раз підтверджує необхідність розглядати конституційне правосуддя через дорадчу призму друзів суду: оскільки вони, як актори, що відображають певний доктринальний полюс, можуть наштовхувати Суд на нові висновки. І велику вагу в цьому має компаративний аспект конституціоналізму: прислухатися не тільки до національної тенденції конституційних течій, але й розширювати ринок ідей за рахунок міжнародного співробітництва й міжнародного досвіду. Тому слід розглянути основних акторів національного та міжнародного *amicus curia* та вже існуючий досвід їхнього впливу на демократичні процеси в царині конституційної юстиції.

Одним із найбільш впливових продуцентів дружніх думок для конституційного правосуддя є Європейська комісія за демократію через право (далі – Комісія, Венеціанська комісія). Власне, це є однією з форм допомоги молодим демократіям: у статті 3 статуту Комісії вказується, що «в рамках своїх повноважень, комісія може давати висновки по зверненням Комітету Міністрів Ради Європи, Парламентської Асамблеї, Конгреса місцевих та регіональних влад Європи, Генерального секретаря, а також за проханням держав, міжнародних організацій або структур, які беруть участь в роботі комісії».

Цікаво, що в межах своїх повноважень Комісія здійснює також певні посередницько-медіативні повноваження через висновки *amicus curia*: «якщо одна держава звертається з проханням дати висновок за питанням конституційного характеру, яке стосується іншої держави, то Комісія зобов'язана поінформувати останню державу про це, і тільки якщо ці держави не досягли між собою домовленостей за даним питанням, то тоді воно передається на розгляд Кабінету Міністрів».

Разом з тим, будь-яка держава, що не є членом так званої Розширеної згоди, може скористатися результатами діяльності комісії, надіславши для цього відповідний запит до Кабінету міністрів. Фактично, таким чином відбувається опосередкований вплив на світові демократії, коли доктринальний підхід імплементується у використовуваний молодими

демократіями концепт розвитку. Застосування здобутків Венеційської комісії, як квінтесенції демократичного підходу через компаративне право, в цьому випадку набуває значення загальносвітової спадщини конституціоналізму.

Водночас Венеціанська комісія шляхом надання експертних висновків здійснює не тільки опосередкований, але й безпосередній вплив на творців конституційної доктрини: «комісія співпрацює з конституційними судами й аналогічними інстанціями (під якими ми розуміємо конституційний контроль дифузного типу тощо) на двосторонній основі через посередництво з об'єднаннями, які представляють ці суди». Більше того, Комісія для розвитку такого типу взаємодії готова «утворювати змішану конституційно-правову раду, яка включає в себе членів комісії та представників судів, їх об'єднань, які співпрацюють із Венеціанською комісією» [5].

Характеризуючи природу конституційного сприяння комісії державам, Пьер Гарон наголошує на такому: «комісія займається консультуванням та конституційним вдосконаленням. При цьому вона за запитом зацікавленої держави вивчає відповідні конституційні документи. Так, наприклад, за клопотанням Парламентської асамблеї комісія представила свій висновок щодо Конституції України невдовзі після вступу України до Ради Європи» [6, с. 4].

При цьому констатується, що «частіше за все думка Комісії запитується по відношенню до документів, що розробляються, а не до тих, що вже прийняті, адже до них значно складніше вносити правки».

На українському прикладі підсумовується ефективність такої діяльності Комісії: «з 1992 року Комісія активно брала участь у роботі над новою конституцією України [...], а в 1995 році Комісії було запропоновано висловитися щодо конституційної ситуації в країні, яка виникла після заключення конституційного договору між Президентом та Парламентом. У своєму висновку вони зауважувала, що цей документ хоча й перехідного періоду, проте багато з тих принципів, які в ньому містяться, мають і будуть покладені в конституційну основу. І аналізуючи майбутнє конституційне поле українського права, зауважувала, що більш стали правову

основу мали би мати царини прав людини, незалежність судової влади, повноваження прокурорів. Додатково, в заключення до названого, Комісія відмітила, що українська Конституція (проект якої комісія також пильно досліджувала, - це значний крок вперед, проте порадила уважніше поставитися до окремих положень, які регулювали би статус Криму, захист основних прав юридичних осіб, смертну кару, гарантії соціальних прав, президентські повноваження [6, с. 9-10].

Як можна побачити, висновки Комісії щодо української Конституції були більш ніж далекоглядні: так, працююча наразі Конституційна Комісія вироблює нароби для нової *legal form* статусу Криму, а рішеннями Конституційного Суду була визнана неконституційною смертна кара, встановлені певні «межі» соціальних прав у балансі до можливостей держави тощо. Тому такі рішення заслуговують на гідне місце серед дорадчих систем стримувань і противаг конституційного контролю: саме ті питання, які були визначені комісією проблемними, в Україні вже неодноразово реформувалися та передивлялися.

У більшості випадків, удосконалюючи зміст положень шляхом їхньої інтерпретації, Конституційний Суд України прямо зазначав про вплив її діяльності, як й у справі про смертну кару: «на те, що дало привід для неоднакового розуміння змісту положення частини другої статті 27 Конституції України, звернула увагу і Венеціанська Комісія "За демократію через право" Ради Європи у своєму "Висновку про конституційні аспекти смертної кари в Україні" (33 пленарне засідання, 12-13 грудня 1997 року)». Завдяки цьому Суд прийняв рішення, керуючись в тому числі вищевказаним документом, такого роду: «тлумачення положень частин першої та другої статті 27 Конституції України в контексті всіх інших положень Конституції України як єдиного цілісного документа дає підстави стверджувати, що вони не припускають смертної кари як виду покарання» [7].

Таким чином можна зробити висновок, що плідна діяльність Комісії, в силу особливостей концентрованої системи конституційного контролю (система, розроблена Кельзенем, де контроль здійснюється за рахунок спеціальних органів конституційного контролю

– конституційних судів), ефективніша на тих консультативних стадіях, що передують конституційному провадженню, а тому частіше застосовується в концентрованій системі – наприклад в ситуаціях, коли Конституційний Суд надає висновки про конституційність окремих актів ще до їхнього вступу в силу. Тому, природньо, така модель більш органічно прижилася поруч з конституційними судами, аніж у взаємодії з дифузною моделлю конституційного контролю. Хоча, як нам це ілюструє приклад зі справою про смертну кару, суди можуть приймати такі висновки до своєї уваги й *post-factum*. Тобто не при попередній оцінці акту, а при розгляді його вже існуючої, фактичної неконституційності.

З огляду на вищезазначене, слід підкреслити, що Венеціанська комісія є важливим для співпраці органом та, в силу вже існуючого досвіду взаємодії - його ефективність, реалістичність та результативність мають стати еталоном для консультативно-дорадчого арсеналу органів конституційного контролю. Що, власне, не виключає можливості та необхідності формування і власної конституційної ідентичності.

Не менш цікавою для дослідження є одна з іноземних моделей - американська *amicus curiae*, яка застосована на рівні конституційного контролю з Верховного Суду (так звана дифузна система конституційного контролю, за якої конституційний контроль здійснюється Верховним Судом, без створення спеціального органу конституційного контролю). Регламент Верховного Суду слушно нагадує, що думка друзів суду привертає увагу суду до релевантних значень з точки зору сторін, на які він ще не звертав увагу, але може бути корисною для суду. Такий *amicus* не обтяжує суд тягарем загальнообов'язковості, і не означає необхідність прихильності до сторони. Також такий *amicus* може бути поданий лише судовим юристом (*an attorney admitted to practice before this Court*), що також свідчить про певний стандарт якості – на кшталт української монополії на представництво.

Американський досвід важливий для української практики насамперед тим, що сторони не лише подають юридичні аргументи до справи (що дещо вужче наукового підходу *amicus*), але через думку друзів суду можуть і

запропонувати до судового розгляду певну доктрину, яка здатна змінювати погляд судді. Цей досвід можливо було би застосувати у українському конституційному правосудді в системі конституційних скарг: коли адвокати подають не лише фактичний бекграунд кейсу, і його нормативну частину – юридичну основу, але й вводять у цю скаргу певний доктринальний дискурс – через залучення до справи друзів суду. Дуже важливо, аби така ініціатива відбувалася, як в американському досвіді, не лише за участі суддів, а й за участі сторін справи. Це дає можливість звертати погляд судді в доктринальний дискурс не лише тоді, коли суддя вагається і робить такий запит самостійно, але й тоді, коли сторона має свіжий погляд і готова його представити в суді.

Схожою системою користується Європейський Суд справедливості, який відповідає за функції квазі-конституційного контролю (адже в Європейському Союзі немає Конституції, проте прямий ефект норм Договорів, верховенство їх положень та деякі інші аспекти дають підстави говорити про наявність конституціоналізації цієї системи права). Поряд із суддями над справами також працюють *advocates general*: вони пропонують юридичні поради судові, і на відміну від суду можуть писати не сухою юридичною мовою, а мати свій власний стиль. На відміну від суддів, вони також застосовують інтерпретаційні альтернативи і варіабельні опції вирішення кейсу до того, як пропонують своє власне рішення. І хоча Суд абсолютно не зв'язаний їхньою думкою, вони грають дуже важливу роль: за емпіричними даними в кейсах щодо ануляції актів ЄС (на українському досвіді це позначалося би як визнання неконституційними), Суд у 67% випадків схилився до ануляції актів через поради *Advocates General* [8].

Слід детальніше зупинитися на формі цих актів, як саме відбувається така дорадча практика. Правова природа цих актів така, що вони можуть існувати у подвійному стані: або як частина судового рішення, сприйняті та використані судом – і це є характерно для української системи конституційного контролю, або як співіснуюча - окрема думка *amicus curiae* та кінцева судова позиція. Останній варіант з'явився в силу обов'язку опублікування позицій друзів суду в американському правосудді, адже

там їхня допомога надається за згодою сторін – відповідно, й має текстуально виражатися в кінцевому судовому рішенні поруч з офіційним текстом. Можна прослідкувати таку ситуацію, коли за одним рішенням міститься і окрема думка і друзів суду, і окрема думка судді по справі: тоді реєстр додає усі ці компоненти, як складові судового рішення [9]. В правосудді ЄС думки *Advocates General* також фіксуються окремо, що дає можливість прослідкувати де саме Суд сприйняв пропоновані позиції, а не ні, і взагалі побудувати еволюцію судового розгляду навіть у закритій, вирішеній справі: які аргументи подавалися, які аргументи були розглянуті судом (весь їх обсяг), і що з цього було визнано валідним та використано, а що – ні.

Важливим також є питання компетенції щодо залучення сторін. За загальним правилом, Суд сам звертається за допомогою (для цього нерідко утворюються спеціальні ради про органах конституційного контролю, до числа членів яких входять поважні представники наукового кола), або ж залучає їх за згодою (якій передують пропозиції) сторін. Перша модель однозначно притаманна концентрованої моделі, за якої такі дії не будуть сприйматися як судовий активізм, а друга модель наближена до дифузної: для збереження неупередженості суд діє за ініціативою сторін.

Проте в цьому простому механізмі є певне питання: а чи можуть друзі суду надати свій висновок без залучення власне суду? Такий прецедент відбувся власне й в українській практиці: висновок друзів суду слідував за рішенням про визнання неконституційною статті 368-2 Кримінального Кодексу, і був підготовлений за вимогою Європейського Союзу Генеральним секретарем Конституційного Суду Литовської Республіки доктором Інґрідою Данелене, експертом з антикорупційних питань Дмитром Котляром і старшим радником КМЄС/EUACI з питань боротьби з корупцією Клеменсом Мюллером [10].

Тобто цей висновок не був ініційований ані сторонами справи (тією, що власне зверталася до КСУ), ані Судом. В такому випадку цей акт слід відносити до засобів громадського впливу на конституційний контроль і визначати його природу в залежності від того коли він був (і чи міг) бути застосований: як попередній висновок, самостійно направлений до органу

конституційного контролю до початку розгляду та прийняття рішення за певним провадженням – він має ту саму природу, що й американська модель висновків друзів суду, а тому може вважатися актом впливу на конституційну юстицію. У випадку ж його застосування без безпосереднього звернення до органу контролю навряд можна його вважати висновком від друзів суду: такий, що не міг безпосередньо вливати на свідомість судді, надавати точку опори для суддівського рішення він власне не має сили й значущості *amicus curiae*.

Водночас діяльність друзів суду може існувати не тільки для отримання усвідомленого впливу доктринальної складової для прийняття певних рішень, але й для незалежності від нього. Яскравим прикладом є асоціація конституційних судів Чорного та Балтійського морів (ВВСJ), які об'єдналися між собою з метою обміну конституційно-компаративним досвідом захисту від агресії. Члени ВВСJ підкреслюють, що «бекграундом для утворення ВВСJ стала Батумська ініціатива, яка засудила рішення Конституційного Суду Російської Федерації від 19 березня 2014 року, яке відкрило шлях для окупації території України – Криму. Це відомо, що вплив на конституційні суди в різних варіаціях все ще присутній, що і робить діяльність ВВСJ важливою» [11].

З першого погляду може здатися, що такі дії є декларативними та не мають під собою природи актів друзів суду, натомість така взаємодія, і для українського досвіду – підтримка дуже важливі для того самого громадського конституційного контролю, як парасолька від інформаційного впливу на рішення суддів. Таким чином, висловлені в засудження акти друзів суду здійснили дійсно дружню підтримку: встановивши прецедентом публічний висновок, самих себе – як продуцентів та користувачів цієї доктринальної позиції водночас – користуватися ним та слідувати його логікою. Тобто кожен з судів, що є членом асоціації, ніби автоматично прийняв до відома таку позицію.

Підсумовуючи аналіз міжнародного та національного співробітництва відповідно до поставленого завдання, хотілося би зазначити його виключну важливість: адже саме завдяки такому способу взаємодії між представниками науки, громадськості та суду можуть утворюватися виважені акти конституційного

контролю. Аналізуючи українські рішення органу конституційного контролю, перше, що кидається в очі – це їхня лаконічність, що не завжди грає на користь рішення: певно, що коли ми говоримо про систему конституційного контролю, то мотивація суду має бути бездоганою та містити не тільки нормативну складову, як це часто трапляється у наших рішеннях, але й глибоку мотивувальну складову. Це можливо тільки при вміщенні в рішення тих позицій, можливих підходів, коли суд всебічно розглядає справу. Власне, таку всебічність і покликаний додати до судового розгляду інститут порад «друзів суду». На прикладі правосуддя Європейського Союзу (квазі-конституційного, але за суттю просякнутим конституціоналізмом) або Сполучених Штатів Америки точно можна сказати, що якість, мотивованість і сприйняття рішень від найбільш всебічного розгляду лише підвищуються. Більше того, саме таким чином і народжуються прогресивні рішення: не секрет, що прямий ефект норм права ЄС народився зі спору між німецько-нідерландською митницями, а конституційний контроль в Штатах був винайдений в юрисдикційно-політичному спорі судді та державного секретаря. Чи були би ці прецеденти можливими, якби Суд обмежувався лише нормативним підходом до вирішення цих справ - питання лишається риторичним.

**Висновки.** Отже, серед причин, чому поради друзів суду мають стати більш вживаними в умовах вітчизняного конституційного контролю – це вимога до обґрунтованості судових рішень, їх ширшій вмотивованості. Адже всебічність розгляду, жвавість рішень, їхня мовна доступність логічна послідовність думок – це те, чого наразі технічно бракує рішенням органу конституційної юстиції.

Щодо моделей, то з очевидних причин слід зазначити, що концентрованої моделі більше пасує залучення справ з ініціативи суду, проте не виключається можливість перегляду американського (дифузного) та Європейського Союзу (квазі-конституційного) досвіду для залучення друзів суду за вимогою та згодою сторін справи.

**Список використаних джерел:**

1. Amicus curiae. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/amicus-curiae> (дата звернення: 01.01.2020).
2. Amicus curiae. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/amicus%20curiae> (дата звернення: 01.01.2020).
3. Amicus Curiae Brief. Term of glossary of ECCHR. URL: <https://www.ecchr.eu/en/glossary/amicus-curiae-brief/> (дата звернення: 01.01.2020).
4. Пол Гаудер. Верховенства права в реальному світі (переклад з англ.: Д. Вовк, В. Гончаров, К. Горобець та ін.). Харків: Право, 2018. 392 с.
5. Статут Європейської комісії за демократію через право: затв. Резолюцією Res(2002) Кабінетом Міністрів від 21.02.2002 на 784 зас. URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=01\\_01\\_Statute](https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=01_01_Statute) (дата звернення: 20.01.2020).
6. Гарон П. Венеційська Комісія напередодні свого ювілею. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(1999\)013-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(1999)013-rus) (дата звернення: 21.01.2020)
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (дата звернення: 12.05.2018). (дата звернення: 07.01.2020).
8. Role of Advocates General at the CJEU. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS\\_BRI\(2019\)642237](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2019)642237) (дата звернення: 07.01.2020).
9. Amicus Curiae Brief. Electronic privacy information center. URL: <https://epic.org/amicus/> (дата звернення: 01.01.2020).
10. Висновок Amicus Curiae «Про Конституційний Суд України» щодо відповідності Конституції України статті 368-2 Кримінального кодексу України. Центр політико-правових реформ, 28 лютого 2019 року. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20873557-visnovok-amicus-curiae-pro-konstitutsiyniy-sud-ukrayini-schodo-vidpovidnosti-konstitutsiyi-ukrayini-statti-368-2-kriminalnogo-kodeksu-ukrayini> (дата звернення: 02.01.2020).
11. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania has taken over the presidency of the BBCJ. Association of Constitutional Justice of the Countries of the Baltic and Black Sea Regions. URL: <http://www.bbcj.eu/the-constitutional-court-has-taken-over-the-presidency-of-the-association-of-constitutional-justice-of-the-countries-of-the-baltic-and-black-sea-regions/> (дата звернення: 02.01.2020).

**References:**

1. Amicus curiae. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/amicus-curiae> (data zvernennia: 01.01.2020).
2. Amicus curiae. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/amicus%20curiae> (data zvernennia: 01.01.2020).
3. Amicus Curiae Brief. Term of glossary of ECCHR. URL: <https://www.ecchr.eu/en/glossary/amicus-curiae-brief/> (data zvernennia: 01.01.2020).
4. Pol Hauder. Verkhovenstva prava v realnomu sviti (pereklad z anhl.: D. Vovk, V. Honcharov, K. Horobets ta in.). Kharkiv: Pravo, 2018. 392 s.
5. Statut Yevropeiskoi komisii za demokratiiu cherez pravo: zatv. Rezoliutsiieiu Res(2002) Kabinetom Ministriv vid 21.02.2002 na 784 zas. URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=01\\_01\\_Statute](https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=01_01_Statute) (data zvernennia: 20.01.2020).

6. Haron P. Venetsiiska Komisiia naperedodni svoho yuvileiu. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(1999\)013-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(1999)013-rus) (data zvernennia: 21.01.2020)

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statei 24, 58, 59, 60, 93, 190 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy v chastyni, shcho peredbachaie smertnu karu yak vyd pokarannia (sprava pro smertnu karu). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (data zvernennia: 12.05.2018). (data zvernennia: 07.01.2020).

8. Role of Advocates General at the CJEU. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS\\_BRI\(2019\)642237](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2019)642237) (data zvernennia: 07.01.2020).

9. Amicus Curiae Brief. Electronic privacy information center. URL: <https://epic.org/amicus/> (data zvernennia: 01.01.2020).

10. Vysnovok Amicus Curiae “Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy” shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy statti 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Tsentr polityko-pravovykh reform, 28 liutoho 2019 roku. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20873557-visnovok-amicus-curiae-pro-konstitutsiyniy-sud-ukrayini-schodo-vidpovidnosti-konstitutsiyi-ukrayini-statti-368-2-kriminalnogo-kodeksu-ukrayini> (data zvernennia: 02.01.2020).

11. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania has taken over the presidency of the BBCJ. Association of Constitutional Justice of the Countries of the Baltic and Black Sea Regions. URL: <http://www.bbcj.eu/the-constitutional-court-has-taken-over-the-presidency-of-the-association-of-constitutional-justice-of-the-countries-of-the-baltic-and-black-sea-regions/> (data zvernennia: 02.01.2020).